

"De Excellente Staet van de Soldaeten "

In 1933 publiceerde pater R.Hardeman S.J. een boekje over Franciscus Costerus, die geleefd heeft van 1532 tot 1619. Costerus, of Costers, werd op twintigjarige leeftijd jezuïet en verwierf zich naam en faam, in woord en geschrift als: theoloog-predikant-geestelijk-schrijver-apologeet-controversist. Schrijvend over Costerus' Catholieke Sermoenen, wijst Hardeman op "een eigenaardige apologie van het soldatenleven", in één van die vele preken. Deze bijdrage vraagt uw aandacht voor het bedoelde preekfragment, dat inderdaad heel merkwaardig is. De tekst van het fragment wordt hier voorafgegaan door een kennismaking met het leven van Costerus, dat ook voor de historie van de geestelijke verzorging in de krijgsmacht belangrijk was, en zijn betekenis, met name als schrijver en predikant. Na een meer gepreciseerd commentaar volgt dan de publicatie van de merkwaardige tekst.

FRANCISCUS COSTERUS

Costerus werd 16 juni 1532 te Mechelen geboren. Latijn leerde hij te Lier. Zestien jaar oud begon hij in Leuven de studie der wijsbegeerte, die hij twee en een half jaar later afsloot met het behalen van de Magistertitel. De facultas artium gaf het wijsgerig onderwijs dat noodzakelijk gevolgd moest worden, wilde men worden toegelaten tot een der hogere faculteiten der universiteit: godgeleerdheid, kerkelijk of burgerlijk recht, geneeskunde. Toen Costerus op 19 maart 1551 zijn filosofische cursus had voltooid, meldde hij zich kort daarna voor de theologische faculteit der Leuvense universiteit. Ongeveer anderhalf jaar blijft hij dan in Leuven theologiëstudent. Overigens, zoals hij later zelf verklaart, in die periode zich meer toelegend op klassieke talen dan op theologie. De theologiecolleges werden toen juist wat spaarzaam gegeven, omdat een aantal professoren deel nam aan het concilie van Trente. Terwijl Magister Augustijn Hoens, die te Leuven klassieken doceerde, een Mechelaar en dus een stadgenoot was, die door Costerus bijzonder werd gewaardeerd. Heel zijn later, werkzaam, leven zal Costerus zich, schrijvend en sprekend, even gemakkelijk in het Latijn als in het Nederlands weten uit te drukken.

In zijn Leuvense jaren heeft Costerus niet in relatie met de jezuïeten gestaan. Dat had overigens wel gekund, want de door paus Paulus III in 1540 goedgekeurde Orde had twee jaar later reeds een kleine nederzetting in Leuven. In oorsprong was dat een huis met uit Parijs verbannen jezuïeten. De Franse Koning Frans I, in oorlog met keizer Karel V, had de onderdanen van de keizer uit Frankrijk verjaagd. Het feit dat Costerus theologie ging studeren, wettigt wel de veronderstelling, dat hij priester wilde worden. Maar kloosterlijke ambities had hij aanvankelijk niet.

Dat verandert, wanneer zijn Leuvense vriend en studiegenoot, de uit Dordrecht afkomstige Geert Cools, naar Keulen vertrekt om daar bij de jezuïeten in te treden. Brieven van Cools aan Costerus bewerken snel, dat deze dezelfde weg inslaat. Eind oktober 1552 gaat Costerus van Leuven naar Keulen, waar de jezuïeten sinds 1543 gevestigd waren; en hij "ging" letterlijk: 200 kilometer te voet. Op 8 november werd hij te Keulen opgenomen in de Societas Jesu. Hij zou een der markantste figuren worden uit de eerste jezuïetengeneratie in onze streken. In Keulen was hij aanvankelijk leraar op het "Driekronengymnasium", het Tricoronatum, dat een befaamd S.J.-college zou worden met vele leerlingen, ook uit de Nederlanden.

College-leraar en vriend van Costerus werd hier de Keulse burgemeesterszoon en humanist Joannes Rhetius (von Reidt). Beiden, Costerus en Rhetius, verhuisden in april 1553 van

Keulen naar Rome om er hun noviciaat in de jezuïetenorde te voltooien en hun studies voort te zetten. Costerus kwam te Rome in persoonlijk contact met Ignatius, de stichter der jezuïeten. Later schrijft hij daaromtrent dat hij van Ignatius "*goede leeringhen heeft ghehoort ende heylighe exempelen ghesien*". Op 9 april 1556 werden Rhetius en Costerus te Rome priester gewijd. Kort daarna gingen beiden, vergezeld van nog twee medebroeders, terug naar Keulen. De jezuïeten beijverden zich toentertijd met succes om de leiding van het in verval geraakte Tricoronatum te verkrijgen. Rhetius wordt tot regent benoemd; Coster tot filosofieleraar. Op 15 februari 1557 beginnen de lessen. De school heeft dan vier klassen: twee voor grammatica, een voor retorica (Rhetius) en een voor filosofie (Costerus). Het gymnasium komt spoedig tot bloei. In 1560 omvat de school zes klassen en telt 500 leerlingen. In datzelfde jaar promoveerde Costerus tot doctor in de godgeleerdheid. Dat hij veel werk kon verzetten blijkt uit de gegevens, dat hij van 1558 tot 1564 studiefprefekt was van Tricoronatum. In diezelfde periode geeft hij ook nog, als novicenmeester, leiding aan recruten van zijn Orde. Zijn tweede Keulse tijdvak eindigt in 1564.

De volgende twee jaren vervult hij een aantal opdrachten voor zijn Orde. In 1565 benoemt de generaal der jezuïeten hem tot vice-provinciaal van de Nederlandse provincie. Van mei 1567 tot november 1571 vervult Costerus er de functie van provinciale overste. In deze periode ook groeit zijn faam als groot kanselredenaar. De preek had in die dagen trouwens een heel eigen actualiteit vanwege de grote controverse op godsdienstig terrein.

Wanneer men zich realiseert, dat Alva naar de Nederlanden kwam in hetzelfde jaar waarin Costerus provinciaal werd, en dat zijn provinciaals-periode nagenoeg samenvalt met de tijd dat Alva hier landvoogd was, wordt het duidelijk, dat Costerus provinciaal was in bewogen jaren. Alva was bovendien een vijand van de jezuïeten, tegen wie hij het *schier niet veel minder als tegen de geusen selve hadde*". De beeldenstorm, die zijn hoogtepunt had in de zomer van 1566 was nauwelijks voorbij. De 80-jarige oorlog was begonnen. Er groeit argwaan en wantrouwen jegens de jezuïeten; "jesuït" wordt bij de patriotten een scheldwoord van de meest nare soort. Begrijpelijk: zij waren gesticht door een Spanjaard, een oud-soldaat nog wel; onder de eerste jezuïeten ten onzent waren relatief veel Spanjaarden die goede relaties onderhielden met Spaanse functionarissen tot in Alva's Bloedraad toe. De jezuïeten konden zich niet buiten de partijtwesten houden, al probeerden zij dat wel. In hun oog ging het om een keuze tussen goed en kwaad. Goed was trouw aan geloof, aan kerk en Spaanse vorst; kwaad was de opstand, Oranje en de ketterij.

Na zijn provinciaalaat verblijft Costerus gedurende vier jaar in de zuidelijke Nederlanden. Hij beweegt zich dan met name op twee terreinen, die voor zijn Orde in die tijd karakteristiek zijn. Hij sticht en bestuurt colleges. Opvoeding en onderwijs waren belangrijk, zowel uit kerkelijk als staatkundig oogpunt. Daarnaast werd hij de grote promotor van de Mariacongregaties of sodaliteiten. Dit waren godsdienstige verenigingen, gericht op zelfheiliging en apostolaat. De afdelingen in de Nederlanden en in Duitsland kregen van Costerus, mede door zijn boeken, hun weerbaar karakter. Zij hebben in de geschiedenis der contrareformatie een moeilijk te overschatten betekenis gehad. Tussen colleges en sodaliteiten bestond een samenhang. Als regel werd op een college, voor de leerlingen, de eerste plaatselijke sodaliteit gesticht; daarna ontstonden als vanzelf congregaties van oud-leerlingen en van burgers.

In dezelfde periode gaan er stemmen op om Costerus in Leuven aan te stellen als theologie-professor, naast de grote Robertus Bellarminus. Eerder al had Petrus Canisius gepleit voor eenzelfde benoeming in Keulen. Door een tragisch voorval werd het Keulen. In het Tricoronatum werden op 26 oktober 1574 drie jezuïeten, waaronder Rhetius, door een krankzinnige vermoord. In die droeve omstandigheden moest de generaal wel voldoen aan de dringende wens van Canisius, om "blij alle duisternis dit helder licht' naar Keulen te zenden.

Op 31 oktober 1575 kwam Costerus in Keulen terug. Naast zijn colleges werden in die tijd zijn Latijnse preken voor de studenten hoog geprezen.

In maart 1578 werd Costerus benoemd tot provinciaal van de Rijnprovincie. Hij bleef dat tot augustus 1585. Toen verliet hij Keulen voorgoed en werd voor de tweede keer, nu van augustus 1585, één jaar dus na de dood van Willem van Oranje, tot maart 1589, provinciaal van de Nederlandse provincie. In dezelfde maand, waarin Costerus provinciaal werd, veroverde Alexander Farnese, prins van Parma, de stad Antwerpen. Dat betekende dat in 1578 verdreven jezuiten weer terugkeerden in deze stad en dat een bloeiperiode voor hen aanving. Een bloei die zich niet beperkte tot Antwerpen alleen, dank zij de welwillendheid en de steun die de jezuiten van Parma ondervonden; en na 1592 van zijn opvolgers Ernest en Fuentes en later van de aartshertogen. Farnese was indertijd door Ignatius van Loyola gedoopt!

De goede relatie tussen Parma en de jezuiten lag mede ten grondslag aan een merkwaardige instelling, die tot stand kwam op 14 november 1587: de Missio Castrensis of "*Missie nae 't legher*". Dit was een aalmoezeniersdienst van de jezuiten in het Spaanse leger. In 1586 kwam de Brusselaar, pater Thomas Saily, terug van een diplomatieke zending naar Rusland en Polen. Paus Gregorius XIII had hem uitgezonden als metgezel van zijn medebroeder Antonius Possevino. Pater Saily bracht brieven mee terug van de koning van Polen voor de hertog van Parma.

Saily overhandigde deze brieven in het legerkamp bij Orsoy aan de Rijn. De ontmoeting had tot gevolg, dat pater Saily biechtvader van Parma werd en dat bleef tot diens dood toe in 1592. De figuur van een biechtvader-hofkapelaan was bij de bevelhebbers in het Spaanse leger meer gebruikelijk. Als regel vervulden deze priesters, meestal waren zij tot dan toe Spanjaarden, ook aalmoezeniersdiensten voor de soldaten. Ook pater Saily gaf zich al spoedig volop aan de zielzorg der soldaten. De goede invloed daarvan ziende vroeg Parma, gesteund door pater Saily, om meer jezuiten-aalmoezeniers.

De provinciaal, pater Costerus, stemde hiermee in en men kwam tot overeenstemming. Op 14 november 1587 werd de Missio Castrensis door Alexander Farnese officieel ingesteld. De jezuiten stelden aanvankelijk tien personen ter beschikking: zes priesters en enkele broeders en leken. In juli 1589 werd dit aantal uitgebreid tot vierentwintig: twaalf priesters en twaalf helpers. In 1600 werd het getal weer tot de helft teruggebracht. Dit twaalfstal bleef gehandhaafd tot in 1659, met de vrede der Pyreneeën, het einde komt van de Missio Castrensis. De vermelde aantallen gaan terug op formele overeenkomsten tussen de Sociëteit en de Staat. De persoonlijke aanwijzing en het plaatsen op bepaalde posten was een zaak van de jezuiten. De Orde liet zich daarbij vaak leiden door de concrete behoefte, zodat er meestal eer meer dan minder waren. De aangewezen jezuiten zijn leden van de Nederlandse provincie; een betrekkelijk groot aantal, uit Noord-Nederland afkomstige, paters is aan de Missio Castrensis verbanden geweest.

Bij de instelling van de Misaio Castrensis werd pater Thomas Saily aangesteld als eerste hoofdaalmoezenier. Maar hij werd tevens de kloosterlijke superior van deze groep jezuiten, die min of meer een eigen klooster-communiteit vormden. Hij werd dan ook, naar het gebruik der Orde, bijgestaan door consultoren en broeder Vincent de Zeelander werd de procurator of econoom van de Misaio Castrensis. De jezuiten-residentie te Brussel werd het thuis-klooster van de groep. In de winterperiode, dan waren er geen veldtochten, had men daar zijn verblijf. De Missio Castrensis droeg zeer duidelijk zowel het kloosterlijke als het apostolaats-stempel van de jezuiten. Daarvoor zorgde de instructie door pater Coster, met hulp van pater Manare, de toenmalige visitator van de provincie, opgesteld. De Missio Castrensis, als eigenstandige organisatie binnen het grotere geheel der geestelijke verzorging, werd met kwaliteitskrachten bemand. De aalmoezeniers moesten meerdere talen kunnen spreken. Manare eist kerels uit één stuk als hij formuleert: "*Zij mogen niet zwaarmoedig zijn noch bang of lichtgeraakt; het leger vraagt om een man die rechtschapen is en ook nog opgewekt, levendig, vol ijver,*

volwassen, ongeremd en geduldig". Een parallel instituut voor de marine werd op 11 november 1623, als *Missio Navalis* of "*Missie nae de Schepen*" ingesteld door de infante Isabella, op aandringen van de opper-admiraal Ambrosius Spinola. De jezuïeten-statie te Duinkerken werd de centrale van deze *Missio* en de superior van de statie werd "*grootaalmoezenier der vloot*".

Wanneer Costerus op 11 maart 1589 zijn provinciaalaat beëindigt, vestigt hij zich te Brussel, waar hij dertig jaar blijft wonen, tot aan zijn dood op 6 december 1619, toen van het Twaalfjarig Bestand al ruim tien jaren voorbij waren. Tot op hoge leeftijd blijft hij actief als predikant, biechtvader en vooral als auteur.

GESCHRIFTEN VAN PATER COSTERUS

Costerus schreef een groot aantal boeken. Zijn necroloog, pater Carolus Scribani, zegt in een op de sterfdag van Coster gedateerd elogium: "Hij is een der grootste schrijvers uit de Sociëteit. Ik ken er geen die op het gebied van vroomheid, preek, meditatie of ander terrein hem overtreft of evenaart. Hij oogstte het resultaat, dat alleen al door het lezen van zijn boeken vele duizenden in Holland in het ware geloof werden bevestigd en stand hielden tegen de ketterij".

De uitgebreidheid van Costerus' activiteiten en van zijn geschriften is er wellicht oorzaak van, dat er aan hem nog geen grote biografie werd gewijd en dat er geen volledige bibliografie van hem bestaat. Deze laatste is ook niet gemakkelijk samen te stellen, vanwege de zeer vele herdrukken en vertalingen van zijn geschriften. De terreinen die hij als schrijver bestrijkt zijn: vroomheid, godsdienstige controverse, preek en catechese. Op elk dezer gebieden was Costerus een veel gelezen auteur met een grote naam en een grote invloed. De verschillende catechismussen, die Costerus publiceerde hebben doorgewerkt op het godsdienstonderricht in de Nederlanden tot op onze dagen. In 1604 verscheen te Antwerpen: *De catechismus, d.i. de Christelijke Leeringhe in maniere van 't samensprekinghe*. Dit boek werd opgedragen "*Aen de Godtvruchtige Christenen in Hollandt ende Zeelandt, ende andere afghewekene Provincien des Neder-landts*". Costerus schreef dit boek in opdracht van zijn oversten; katholieken uit het Noorden, waar jezuïeten sedert 1592 hun *Missio Hollandica* of clandestiene zending uitoefenden, zullen er wel om hebben gevraagd. Een eendere situatie, verzoek uit Holland en opdracht van de oversten, doet zich bij vele geschriften van Costerus voor. Vrijwel al zijn publicaties op het gebied der theologia polemica zijn polemieken met het Noorden. Zijn prekenboeken, grote Polioebanden, werden eveneens geschreven in opdracht van zijn oversten aan wie de katholieken uit het Noorden erom hadden gevraagd.

De vroomheidshistorici hebben tot op heden weinig aandacht geschonken aan Costerus. Toch is hij in de rijke, Nederlandse traditie een der topauteurs in zake mariologie, meditatie en gebed. Er zijn met name vele prachtige gebeden van hem bewaard gebleven. Men vindt die verspreid in een groot aantal van zijn boeken.

Tijdens zijn professoraat aan het Tricoronatum in Keulen publiceerde Costerus reeds enige apologetische werkjes. Hij schaaft zich definitief onder de controversisten met zijn in 1585 verschenen boek: *Enchiridion controversiarum praecipuarum nostri temporis de religione*. Een titel die in vertaling luidt handboek over de belangrijkste geschilpunten in onze tijd over de godsdienst. Het boek, geschreven voor de congreganten, kreeg alleen in het Latijn al meer dan vijftien herdrukken.

Het lokte aanvallen uit van protestantse zijde in Holland, Duitsland en Frankrijk. In Holland reageerden de Rotterdamse predikant Casper Grevinchoven en de bekende Leidse professor Franciscus Gomarus, twee namen uit een aanmerkelijk langere reeks van opponenten. Men kan het *Enchiridion* een meer algemeen en theoretisch boek noemen. Wanneer Costerus zich daarna in zijn polemische werken, die merendeels in het Nederlands zijn geschreven, tegen

bepaalde opposanten richt, worden zijn teksten meer concreet en dikwijls ook persoonlijk. De theologia polemica wordt dan van strijdlectuur tot vechtlectuur, waarin de persoon en de zaak in het geding zijn. De tegenstanders deden overigens op dit punt voor Costerus niet onder. De particuliere synoden der Gereformeerde Kerken hebben zich met geen der controversisten zo veelvuldig bemoeid als met Costerus. Voor zijn medestanders heette hij de "*ketterhamer*"; voor zijn tegenstanders was hij "*onder alle Jesuwijten wel de onbeschaemste*".

Twee polemische werken van Costerus mogen hier worden vermeld, omdat zij duidelijk maken, dat de discussies zich niet louter en alleen op godsdienstig gebied bewogen.

Vooreerst: *Seyndtbrief oen de Ede le ende Wijse Heeren Representerende de Staten ende Reedt van Hollandt, Zeelandt, etc. (1598)*, waarin hij protest aantekent tegen het verbod, dat de Raad van Holland uitvaardigde omtrent zijn boek *Apologia Catholica*. Wat betekent gewetensvrijheid voor jullie, stelt Costerus, als je het lezen van mijn boek verbiedt.

Vervolgens het door Costerus eveneens in 1598 uitgegeven geschrift: *Antwoorde op de Hollandtsche Sententie tegen Peter Panne*. Op 22 juni was te Leiden het doodvonnis uitgesproken, mat het zwaard gevolgd door vierendelen, tegen de, uit Ieper afkomstige, Peter Panne. Deze had een moordaanslag beraamd op de toen dertigjarige prins Maurits van Nassau, in Leiden aanwezig bij de huwelijksluiting van een dochter van Marnix van Sint Aldegonde. Panne had verklaard, daartoe te zijn aangespoord door pater Manare, de provinciaal van de jezuiten en door de rector van het college te Douay. Naast een beloning in het hiernamaals zou hem nog een jaarlijkse rente zijn toegezegd. Het gegeven paste geheel in de anti-jezuïetse pamflettenverhalen, waarin de jezuiten herhaaldelijk tot vorstenmoordenaars werden verklaard. Zelfs Pie ter Bor beweert in zijn *Nederlandsche Oorlogen*, dat de jezuitenorde een "*bloetdorstighe ende moortdadige Secte*" is. Het Leidse vonnis werd gedrukt, herdrukt en vertaald. Hiertegen schreef Costerus zijn antwoord, een klemmend betoog in zover het een verdediging is; wat verzwakt, omdat hij niet kon nalaten, de Calvinisten mat aantijgingen aan te vallen, insinuerend dat zij "*gheveysde plumstrijckers tegen de Grave Manrus*" de aanstichters van de aanslag zouden zijn, omdat zij in plaats van de zachte en genadigs Maurits liever een wreder man hadden "*want wat quaedt, schaede ende leedt sy den Papisten doen, ende bysonder de Jesuiten, en achten sy niet meer door hun gereformeerde goetheyt dan oft sy een luys of vloye doot knickten*".

Men kan de *Catholijcke Sermoenen*, die Costerus publiceerde in de periode van 1597 tot 1616, zijn hoofdwerk noemen. De eerste reeks van drie banden, tevens de meest verspreide en gewaardeerde, meerdere malen herdrukt en in het Latijn vertaald, verscheen tussen 1597 en 1604 en bevatte preken op de evangeliën en epistels der zondagen. In 1616 verscheen een tweede serie: twee grote Poliobanden "*op alle de heylichdaghen des jaers*"; een bundel preken "*Van 't H. Sacraments des Autaers*" en een band "*Ter Eeren der H. Moeder Godts*". In 1643 verscheen posthuum nog een "*Schat der Sermoenen*" op elke dag van de vasten.

Costerus zelf was een der grootste predikanten van zijn tijd. Een censor noemt hem: "*den hoochgeleerden in Goddelijcke predicatien leer vervaeren Heere ende Pater*". Hij publiceerde zijn preken, in opdracht van zijn oversten, aan wie katholieken uit het Noorden daarom herhaaldelijk hadden gevraagd "*tot behoef der Catholijcken, die door eenich belet Godts woordt niet en tonnen hooren*". Of zoals Costerus in de opdracht van zijn in 1604 verschenen Catechismus, omtrent zijn zondagspreken, nog schrijft: "*Tot hulpe, troost ende onderwijs van alle goede Christenen, die onder de kettische tyrannije met benauder herten Godts woord moeten derven: daer sy, als hongherige menschen nae haecken, begeerende van de brockskens hen te versaden der gheesterlijcker spijsen, die in onse Catholijcke Provincien seer overvloedelijck gherecht worden*".

Costerus schreef zeer lange preken. Na het verschijnen van de eerste bundel werden zij op verzoek van zijn lezers nog langer. Men wilde er profijt van hebben "*niet voor een reyse alleen, maer voor veel iaeren, want alle iaer het selve te lesen, brengt een vernoeyen den*

ghenen die gheerne iet nieuws hebben". De preek begint als regel met een verklaring van de tekst; dan volgen, naar aanleiding van een woord of een vers tien tot twintig "*leeringhen*", waaruit er ieder jaar één gekozen kan worden voor geestelijke lezing, meditatie of predicatie. Want ook de priesters hebben in de zeventiende eeuw de CathoZijcke Sermoonen veelvuldig benut als bron voor het samenstellen van de preken, die zij hielden. Men kan het geheel van Costerus' preken karakteriseren als een zeer uitgebreid schriftelijk, theologisch en ascetisch commentaar op bijna alle evangeliën en epistels van het Romeins missaal. Iedere preek sluit met een uitvoerig gebed. De vele, originele gelijkenissen vormen wel het meest in het oog springende element.

COMMENTAAR BIJ HET PREEKFRAGMENT

Het preekfragment over de soldaten komt voor in Costerus' *Sermon op den derden Sondach naer dry Coninghen*. Deze preek, achtentwintig bladzijden van elk twee kolommen lang, maakt deel uit van de tweede band, die Costerus publiceerde in 1601 onder de titel: *Vierthien Catholijcke Sermoonen op de Epistelen ende Evangelien der Sondagen van den Advent tot den Vasten*. De editie die hier benut wordt, is een herdruk, verschenen in 1618 bij Joachim Trognésius te Antwerpen. Deze preek omvat, na de evangelietekst van de aangegeven zondag (Matteus VIII, 1-13) achttien leeringhen en sluit met gebed. De evangelietekst verhaalt de genezing van een melaatse en de genezing van de knecht van de honderd man uit Kafarnaum. Wanneer men bedenkt dat Costerus aan deze preek werkte ongeveer in de periode dat de slag van Nieuwpoort plaats greep (1600), met aan Spaanse zijde vijfduizend gesneuvelden en gewonden, waarbij drie gesneuvelde jezuiten-aalmoezeniers, een periode zo tussen de slag bij Turnhout (1597) en het beleg van Ostende (1601-1604) met zijn vele tienduizenden gesneuvelden, waaronder weer twee jezuiten-aalmoezeniers, dan wordt het duidelijk dat woorden als oorlog, soldaat en officier voor Costerus een heel eigen klank gekregen hadden. Ons fragment is een gedeelte van de tiende Zeeringhe, die als uitgangspunt heeft Matteus VIII, 5: "*Toen Hij in Kafarnaum aangekomen vos, kwam een honderdman naar Hem toe die zijn hulp inriep*". In het eerste stuk van deze leeringhe, onmiddellijk voorafgaand aan ons fragment, verhaalt Costerus waarom Jezus is verhuisd van Nazareth naar Kafarnaum en hoe Hij daar aankwam "*in de cracht des Gheests*". Dat er in die stad een honderdman was "*eenen Roomschen Capiteyn van honden soldaten. Heydensch maar niet quaet van leven*". Deze centurio is "*met alder reverentie gecomen, biddende voor sijns knechts gesontheyt*". Dan volgt, ingeleid door de woorden "*Noteert hier In den eersten*" ons fragment. De Leeringhe wordt besloten met een: "*Noteert Ten tweeden en Ten derden*".

Voor een beter verstaan van dit fragment volgt nu de samengevatte betoogtrant met een aantal kritische bemerkingen:

In de Schrift worden de soldaten geprezen. Zoals de vier honderdmannen. Deze van Kafarnaum, Longinus, Cornelius (Handelingen X) en Julius (Hand.XXVII). Aansluitend bij oude tradities noemt Costerus de soldaat, die Jezus' zijde met een lans doorstak, Longinus. Die naam komt in de Schrift zelf niet voor. Voor zijn marteldood verwijst Costerus in margine van zijn tekst naar het martyrologium van Symeon Metaphrastes. Dat Cornelius, na Zacheus, de tweede bisschop van Caesarea, wordt gestaafd met een verwijzing naar de *Constitutiones Apostolicae* van pseudo Clemens Romanus.

De voornaamste heiligen uit het Oude Testament waren soldaten: Abraham (Genesis XIV, 9 en 14) Josue (Josue XII, 24 en X) David (2 Samuel XXIII, 39) de koningen van Juda en de Maccabeeën. Dit soort verwijzingen om de hoogheid van de militaire staat aan te tonen, zijn

in de christelijke traditie al oud. Augustinus schrijft al op deze manier in een van zijn brieven (Epistola 189, 4).

In het Nieuwe Testament, dat is in de periode na Christus, treft men onder de koningen, keizers en officieren vrome en edele soldaten. De namen, die Costerus opsomt, vormen een wat vreemde reeks. Constantijn, Theodosius de Grote en Karel de Grote zijn bekende keizers. Met Ludovicus zal wel gemeend zijn de heilige koning Lodewijk IX van Frankrijk.

Sebastianus is een veel vereerde martelaar, gedood op bevel van keizer Diocletianus; volgens de overlevering was hij officier van de keizerlijke garde en werd hij met pijlen doorboord.

Martianus is wat moeilijker te identificeren: Misschien gaat het hier om sint Martinus, de meest vereerde soldaten-heilige.

Met de vele duizenden soldaten-martelaren ligt het historisch wel wat moeilijker. Costerus had daar in zijn tijd geen moeite mee: de Kerk van zijn dagen kende en vereerde hen. En het grote werk van de bollandisten, de critici der hagiografie, zou pas vijfentwintig jaar na Coster beginnen. De veertig martelaren van Caesarea, of van Sebaste, hoorden tot het Legio fulminata en werden gedood tijdens de vervolging van Licinius. Basilides en gezellen zijn Romeinse martelaren van niet nader bekende datum. Mauritius was bevelhebber van het Thebaanse Legioen, bestaande uit 6666 man en gedood op het einde van de derde eeuw, onder keizer Maximianus, omdat zij weigerden de Christenen te vervolgen. Op de plaats waar het gebeurd moet zijn, ontstond later de stad Sankt Moritz. De geschreven legendae van het Thebaanse Legioen reiken terug tot in de vijfde eeuw. In latere uitbreidingen dezer legendae komen de namen voor van Gereon, Thyrsus en Victor als officieren van dit Legioen.

Na dit bijbels en historisch overzicht stelt Costerus, dat soldaten die oorlog voeren "*tot bescherminge des geloofs*", tegen Turken, kettters en andere ongelovigen, een werk verrichten van zeer grote deugdzaamheid. In Costerus' opvatting voert Spanje in de Nederlanden inderdaad oorlog tot bescherming van het geloof. Het gaat, sprekend in termen van zijn tijd om een heilige oorlog, een "*bellum Domini*", waarbij de Spaanse legerplaatsen "*Castro Dei*" zijn en de soldaten "*instrumenta Dei*". Daarom plaatst hij de oorlog, die Spanje voert tegen de Turken op één lijn met de strijd tegen de "kettters" in de noordelijke Nederlanden. De "*geuzen*" hadden dat overigens al vóór hem gedaan, toen zij bij het begin van de opstand de halve-maanpenning gingen dragen met als inschrift: "*Liever Turcx dan Paeps*". Een houding die de Staten van Holland bijvielen, toen zij in 1612 bondgenootschap sloten met, om het aan te geven met de woorden van Rosweyde in zijn Kerckelycke Historie, "*den erfviand van den Christen naam*". Men verlieze niet uit het oog, dat er tussen de slag van Lepanto, onder Don Juan, en de inname van Den briel een tijdsverschil ligt van nog geen half jaar,

Dus, zegt Costerus, doen die soldaten een werk van deugdzame importantie, omdat zij veel offers brengen, aanmerkelijk doodsgevaar lopen, en blijk geven van liefde voor de Kerk en voor de evennaasten, waarvoor zij op de bres staan (voorstaende). De tekst toont enige verwantschap met hetgeen Thomas Saily, de eerste hoofdaalmoezenier van de Missio Castrensis, schrijft in 1612, in zijn boek Nieuwen Morghen-wecker, als hij prijst "*Vrome Velt-heeren, met hoer krijgsluyden, die hun vaderlandt, ende ghemaek verlaeten hebbende, eertijds ghecomen syn, om hoer bloet ende Boet voor Godts eere, ende 's Conincx dienst te storten*". Daarom is het soldaat zijn edel, hoog en lofwaardig. De Heer der heerscharen wil hun "*oppersten Capiteyn*" zijn.

Dan, wat bijsturend na zoveel lof, zegt Costerus : Het is waar, dat het er in de practijk met onze soldaten zo volledig anders uitziet, dat men bijna liever de duivel zelf dan een soldaat ontmoeten zou. Daarbij moet men echter wel bedenken, dat de duivel het meest zijn lusten botviert op mensen, wier levensstaat het hoogste verheven is. Bij zoveel beproeving worden er vele overwonnen, te meer, omdat er slechts "*cleyne hulpe*" is van geestelijke verzorgers. Wanneer de soldaat leeft in staat van genade zal ook zijn dood bij God zeer kostbaar zijn (Psalm 116, 15), omdat die dood gewelddadig is en omdat hij zijn leven wil geven voor zijn

geloof. Gesneuvelden soldaten gelden in de Kerk weliswaar niet voor martelaars; maar wel is de soldatendood, na die van de martelaar, de meest zalige dood. Zij gaan dan ook, bij hun sterven, recht naar de hemel. Een opvallende uitspraak van Costerus, die echter niet alleen staat. Zo schrijft de priester Philippe Chifflet, kapelaan van de Infante op 31 augustus 1625 in zijn in het Latijn geschreven, dagboek, handelend over de vlootaalmoezenier bij de Missio Navalis, dat het onder meer tot hun taak behoort, "*bij de matrozen het vertrouwen te bewaren, dat zij als martelaren sterven wanneer zij omkomen in de strijd tegen ketters en rebellen, voor de glorie van God en in dienst van de Koning*". En de grote Thomas van Aquino citeert in zijn Summa Theologica, wanneer hij schrijft "*Over de oorlog*" (Secunda Secundae, quaestio XL, Art.II) het uit de eerste helft der twaalfde eeuw stammende Decretum Gratiani, dat zegt: "Wanneer iemand sterft voor de waarheid van zijn geloof, het behoud van zijn vaderland en de verdediging van de christenen, dan zal hij van God het hemelse loon ontvangen".

DE EXCELLENTE STAET VANDE SOLDAETEN

Noteert hier in den eersten de goedtheydt van desen Capiteyn, op dat ghy alle de soldaeten niet en versmaadt. Want in de Schrifture worden de soldaeten gepresen, als de vier hondertste mannen daar de Evangelisten af spreken. Te weten : desen, Longinus die de zijde Christi opende ende daarna martelaar stierf, Cornelius die van S. Peetar bekeert ende ghedoopt werdt ende naermaels te Cesareen Bisschop naar Zacheum ghewijt, soo S. Clemens getuygt, ende Julius die S. Pauwels nae Roomen leydde ende hem beleefdelyck tracteerde, iae oock van de doot die de soldaeten hem met d'ander ghevanghene aandoen wilde, beschermde.

De soldaeten quaemen oock S. Jan Baptists sermoenen hooren, die hen alzo beroerden datse van hem begeerden een maaiere om wel inde oorloge te leven.

De principaelste Heylighen vont oudt Testament waeren soldaeten, als Abraham die met dry hondert ende achtiē knechten vier Coninghen versloech, Josue die een-en-dertich Coninghen doode ende hun landen innam, ende in den doch des strijds de Sonne ende de Maene dada stil staan, David den vroomsten onder de vermaertste Beven-en-dertich Capiteynen, de Godvreesende Coninghen van Juda ende de Machabeen. Int nieuw Testament en hebben wy niet alleen vrome ende edele soldaeten als Coninghen, Keyzers, Capiteynen, die het Christen gheloove Beer verbreyt hebben, als Constantinus, Theodosius, Martianus, Carolus Magnus, Ludovicus, Sebastianus, moer oock veel duysenden die voor 't geloove hun bloedt gestort hebben, gelijk de 40 martelaars te Cesareen in Cappadocien, Basilides met twintich ghesellen, Mauritius, Gereon, Thyrsus met hun legioen, dat is met ses duysent ses handert ende ses-en-sestich, etc.

Als de saldoeten tot bescherminge des geloofs oorloghe voeren tegen Turcken, ketters aft andere ongheloovighe, doen sy seer groots deuchdelijcke wercken ende hebben eenen salighen stoet met dele goede meyninghe, soo om dat sy veel onghemacks lijden, huysvrouwen, kinderen ende vrienden verlaeten, hen selven int merckelijck perijckel des Joods stellen; soo om de liefde die sy de heylighe Kercke ende hunnen noesten voorstaande dragen. Dus is den stalt der soldaeten eenen edelen, hoogen ende seer loffelijcken stoet, der welcker oppersten Capiteyn wilt Godt zelve zijn, die hem noemt Heere der heyrsharen. Ende onder hem Sinte Michael, den grooten Prince der Engelen.

Als ghy dan Godtvruchtige soldaeten Biet, en versmaetse niet maer houtla in grootar eenen als Gods ghetrouwe dienaars ende beschermers des gheloofs ende des landts.

T'is wel waar dat het quaedt leven der soldaeten heden-s'daechs delen stoet seer grouwelijck ende abominabel maakt, soo datmen by-naer Bever den duyvel dan eenen soldaat sien laude ende hem meer vervoert van de soldaeten dan van de boose gheesten. Moer t'is te mercken dat den duyvel niemant soo seer en quelt als die inde beste stoeten leven, gelijk Religieusen ende andere die om Godts liefde lijden. Daarom en ist geen wonder dat de soldaeten des duyvels

tentatien in hunnen soo excellent en stoet hebben ende daer af verwonnen worden. Want hun tentatien zijn groot, de oorsaecken zijn menichvuldich ende cleyn hulpe ieler van gheestelijcke persnonen aft van goedt onderwijs.

Wij behooren voor hen te bidden ende medelijden met hen te hebben ende hunnen arbeydt ende lijden voor eenen spiegel van patientie te ghebruycken. Want alle die van hen inden stoet van gratie leven, hunnen arbeyt is Gode seer aenghenaem, ende hun doot seer costelijck voor de ooghen Godts, soo om dat sy gheweldich is, soo om dat sy voor t'gheloove sterven, soo oock om dat sy ghewillichlijck de doot aenveerden. Ende hoe wel sy in de heylighe Kercke voor gheen martelaars ghehouden en worden, om dat hun eerste meyninghe niet en is te sterven maer te dooden ende te winnen, nochtans wordt hun doot geacht voor de salichste naer het heyligh martyrie. Ende sy moghen met alsulcke verduldicheydt ende liefde de doot ontfanghen, dat sy daer door voltomen vergiffenisse hunder Bonden vercrijgen ende van mondt ten hemel voeren. D'welck nochtans alftijt niet en ghebeurt, snot int tweede boeck der Machabeen blijkt, daer Judas voor lijn verslaeghen soldaeten dode te Hierusalem sacrificie offeren ende Godt bidden, d'welck men voor de martelaars niet doen en mach, soo Sinte Augustijn wel seydt.

BRONNEN EN LITERATUUR

Afbeeldinghe van d'eerste eeuwe der Societeyt Iesu, Antwerpen, 1640.

J. Andriessen S. J., De Jezüeten en het Saamhorigheidsbesef der Neder landen, 1585-1648, Antwerpen, 1957.

J. Andriessen S.J., Costerus en zijn tegenstanders in het Noorden. In : Miscellanea historica in honorem L. van der Essen, Brussel, 1947, 769-779.

L. Brouwers S. J., Carolus Scibani S.J. 1561-2629, Antwerpen, 1961.

W.J.C. Buitendijk, Het Calvinisme in de spiegel van de Zuidnederlandse literatuur der Contra-Reformatie, Groningen, 1942.

Franciscus Costerus, Vierthien Catholijcke Sermooenen op de Epistelen en Evangelien der Sondagen van den Advent tot den Vasten, Antwerpen, 1618.

R. Hardeman S.J., Franciscus Costerus, Alken, 1933.

F. van Hoek S. J., Schets van de geschiedenis der Jezüeten in Nederland, Nijmegen, 1940.

J. H. Kernkamp, Rondom het huwelijk van Marnix' dochter Amelie. In : Marnix van Sinte Aldegonde, Brussel, 1939, 279-301.

B.A. Vermaseren, De Katholieke Nederlandsche Geschiedschrijving in de XVIe en XVIIe eeuw over den Opstand, Maastricht, 1941.

*Dr. L.A.M. Goossens
(Statenlaan 11 Den Haag
telefoon: 070-500475)*